

A változó könyvtár

Manuel Villaverde Cabral

A szerző *"La bibliothèque en mutation"* című tanulmányát a copyright jogával rendelkező *Encyclopaedia Universalis* szerkesztősége szíves hozzájárulásával közöljük. A tanulmányt az 1990. évi *Encyclopaedia Universalis*. Symposium. vol.1.pp. 333-339. adták közre. Elhangzott a párizsi "Nagykönyvtárak jövője" c. tudományos szemináriumon. Lapunk számára a tömörítést Tószegi Zsuzsanna készítette.

Az elmélet és a gyakorlat között

A szerző által javasolt könyvtár sem a múltban sem a jelenben, de még *Umberto Eco* "ideális könyvtárában" (ismertetését lásd lapunk 1989. 35.évf. 2.sz. 217-219. oldalán - *A szerk.*) sem található meg. *Cabral* nem annyira a tradicionális könyvtári tevékenységekről, vagy a korszerű információtovábbítás módszereiről, sem a különféle könyvtártípusokról elmélkedik, hanem a társadalmi változások tükrében azokról az elméleti és gyakorlati lehetőségekről, amelyeket az általa megálmodott könyvtárnak követnie kellene ahhoz, hogy túlélje azt az időszakot, amelyet az egyik oldalról az információrobbanás, a másiktól pedig az írás és olvasás hagyományos funkcióinak válsága jellemez. Ez a könyvtár egyetlen nagy intézményben egyesíti valamennyi dokumentumtípus gyűjtését, tárolását, közvetítését, legyen szó akár kéziratról, könyvről vagy elektronikus hordozón rögzített információról, amely a jelen és a jövő számára érdekes lehet. Ezt a komplex intézményt *majdnem* megtestesíti a washingtoni Library of Congress...

A jövő könyvtára mindenekelőtt információs hálózatban fog működni, de nem a jelenlegi - gyakran túl kötött, túl nagy terjedelmű közös katalógizálás jellemzi majd elsősorban, hanem az egyre inkább világméretűvé váló kompatibilitás. Bár ma már a modern telekommunikációs eszközök által az egész világon elterjedő számítógépes katalógusok minden területet és távolságot áthidalnak, az "elméleti könyvtár" egyre valószínűtlenebbé válik. Az anyagtalán, "testetlen" adatbázisok azonban feltételezik, hogy legalább néhány helyen megőrzik a dokumentumokat, hogy azokat el is lehessen *olvasni*. A könyvtáraknak ezért is van komoly esélyük a túlélésre - nem elsősorban mint a múltbéli kultúra emlékműveire, de egyszerűen szükség lesz olyan intézményekre, ahol a megfoghatatlan adatsorok kézzelfogható valósággá válhatnak.

Információ, kommunikáció, megismerés

T.S. Eliot nyomán gyakran tesszük fel a kérdést: miben rejlett a tudás, mielőtt ennyi ismeretünk lett volna? És hol volt az ismeret e rengeteg információ előtt? Ma már azonban azt is kérdezhetjük: mi történt eddig az információval, az általunk naponta ömlesztett adattömeg előtt? Az írásbeliség megjelenése óta a legnagyobb elmék adtak hangot azon aggodalmuknak, hogy a tudásanyag éppen a kommunikáció révén aprózódik szét. Az írás nem egyszerűen a beszéd transzformálása. Már *Szókratész* is aggódott amiatt, hogy az írásbeli közlés kapacitása nem lesz elegendő az "igazság legfontosabb elveinek" kifejezésére. *Rousseau* pedig megjósolta, hogy az írás lesz az első oka a szabad és spontán kommunikáció hanyatlásának. Ugyanennek a gondolatnak a nosztalgikus utóregzését megtaláljuk *Habermasnál* is. Annak is negyedszázada már, hogy *MacLuhan* megjósolta: vége a Gutenberg-galaxisnak.

Az írás és az olvasás a kommunikáció egyik eszköze és módja is egyben, de az egészen közeli jövőben megváltozik az általunk oly megszokott, az írásbeliségre épülő rendszer - természetesen vele együtt a könyvtár is, amely a könyv őréből mihamar egy automatizált szervezetté alakul át. Ami pedig a könyvtárosokat illeti, a funkcionális differenciálódás során - más értelmiségekkel együtt - az írásbeliség hanyatlásával együtt háttérbe szorulnak, mint a "szent" könyvek őrzői és kölcsönzői. Ez a folyamat már el is kezdődött; jónéhány könyvtárban a kölcsönző könyvtárosok lassan elszigetelődnek és veszítenek a jelentőségükből, amely eddig a könyv és az olvasó közötti kapcsolatot, sőt: az olvasás fölötti hatalmat is jelentette. Amióta az írás-olvasás a társadalomban általánossá, és a könyv mindenki számára hozzáférhetővé vált - ettől fogva a könyvtáros elvesztette kiváltságos helyzetét. Attól kezdve azonban, hogy a dokumentumok megőrzését, leírását és tartalmi elemzését az új technikai eszközök bővülése jellemezte, a könyvtárosi hivatás megint új helyzetbe került. A könyvtári technikák közül viszonylag kevés szó esik újabban az eredeti dokumentumok rendelkezésre bocsátásáról, pedig minden ironikus felhang nélkül megállapítható, hogy a dokumentumok megóvása lett a leggyakoribb, a legelfogadottabb, ugyanakkor a legkellemetlenebb érv, amellyel a könyvtárak visszautasítják egy dokumentum szolgáltatását.

Az írásbeliség periódusában az írástudóknak a tudás fölött gyakorolt kvázi-monopol helyzete korlátozott formában ugyan, de periodikusan megismétlődik: időről-időre bizonyos foglalkozások monopol helyzetet vívnak ki maguknak - napjainkban ilyenek például a nagy tudományos adatbázisokat lekérdezni tudó szakemberek. Az új médiumok egyúttal megteremtik egy új kulturális rétegződés lehetőségét is - ha nem is abban az értelemben, ahogy *MacLuhan* hitte a *Big Brother* "világfaluról" szóló álmaiban - az egyre inkább differenciálódó szakterületeken.

Le kell szögezni, hogy az új kommunikációs eszközök teremthette kulturális rétegződés nemcsak materiális, de egyben immateriális is. Elmondható, hogy az első - a technikai szakosodás - a második: az ismeretek gyarapodására épül. A könyvtár azonban az írásbeli közlés reflexiójának csomópontja marad. *Goody* kifejezésével élve ez az a hely, amely alkalmas "az implicit explicité" válására. A reflexivitást semmi

sem illusztrálja jobban, mint a könyvtárak történeti fejlődése. Talán kevésbé komolyan azt is mondhatjuk, hogy a könyvtár a történeti fejlődés terméke - vagy épp ellenkezőleg: a könyvtár "csinálja" a történelmet annyiban, amennyiben a tudatosság, de még inkább, a tudomány letéteményese.

Már a sajtó és a modern közigazgatás hajnalán, még a kéziratok és a nyomtatványok XIX. és XX. századi áradata előtt is ipari mennyiségben "gyártották" a különböző nyomdatermékeket, olyannyira, hogy *Chateaubriand* így vélekedett: "Régebben másképp fogták fel a történelmet, mint mi [...] Mentésültek e végtelen sok olvasmány alól, amely agyonterheli a képzeletet és a memóriát -, mert akkor még kevés dokumentumot tanulmányozhattak!"

Így tehát, mivel a könyvtárak és az archívumok gyűjtik a dokumentumokat, ebből következően ők *csinálják* a történelmet, és nem fordítva. De a folyamat nem áll meg itt. Az információs forradalom a dokumentumok mennyiségének növekedéséből adódik, de ha ezzel párhuzamosan nem zajlott volna le egy technológiai forradalom is, amely bekapcsolta a számítógépet az információ feldolgozásába, megállt volna az ismeretanyag növekedése. Más szóval: a mennyiségi gyarapodás olyan új minőséget is teremtett, amely az új információközvetítő eszközök mellett új ismereteket is produkált.

A számítógép megjelenése új történelmi korszakot indított el. Ez a korszak a történeti folyamatok leírása helyett az adatokat privilegizálja, ez pedig a diszkontinuitás felé vezet. Az archívumok legjelentősebb *korpusza* a mágnesszalag lesz. A vég-sőkig kiélezve: ha ez a folyamat így halad tovább, eljutunk odáig, hogy a könyvtárak még a metrójegyeket is gyűjteni fogják - és doktori disszertációk készülnek majd "összehasonlító metrójegytanból"...

Kétségtelen tény, hogy az írásbeliség háttérbe szorul, a szóbeli kultúra pedig előretör. Ezt, az írás és olvasás társadalmi elértéktelenedésének tendenciáját a számítógép elterjedése csak erősítette. A MacLuhan által "posztalfabetikusnak" nevezett állapot, amely a szóbeliséget egy új kultúra rangjára emelte, érdekes ellentmondásban van az iskolázottság tömeges elterjedésével. *Carlo Cipolla* húsz éve még nem tartotta ezt a folyamatot társadalmi méretű csapásnak, de azóta bebizonyosodott, hogy az olvasási szokások erősen megváltoztak, és ezt a jelenséget már a könyvtáraknak is figyelembe kell venniük. Hasonló változásokat indított meg az információ "kultusza", amely sok szerző szerint új korszakot nyitott az emberiség történelmében. *Theodor Roszak* szerint az új számítógépes szolgáltatások természetes közvetítő helye a széles közönség előtt is nyitva álló közkönyvtár.

A számítógépes adatbázisok elterjedésével a könyvtárosok társadalmi szerepe újra felértékelődik: a könyvek őreiből olyan közvetítőkké lépnek elő, akik nemcsak azt tudják, hogy mit tartalmaznak a könyvek, de azt is, hogyan lehet a számítógépek segítségével minél több információhoz hozzáférni az adatbázisokban. E kibővült szerepkör nagyobb etikai súlyt is ad a könyvtáraknak, amelyek a kultúra temploma és az adatbankok "keresztútján" állnak, de hasonló "csomóponton" foglalnak helyet két fejlődési tendencia között - melyek közül az egyik a modern társadalom kommunikációjának eszközeiben és módszereiben nyilvánul meg -, a másik viszont

társadalmi szintű, amely a hagyományos kultúrát, a politikát és a gazdaságot is átformálja.

Összefoglalva: a kommunikációs eszközök fejlődése, az audiovizuális technikák és az elektronika előretörése rendkívül összetett kérdés: az olvasási szokásokra gyakorolt kétségtelenül negatív hatásai és az írott dokumentumok jelentőségének csökkenése mellett új kulturális szokásokat is teremtett azzal, hogy a könyvtárakból, a kultúra templomaiból az otthonokba is bebocsátotta a "domesztifikálódott" információkat - más szóval a tudományt.

A változó könyvtár

Ebben a fejlődési folyamatban a könyvtárak szerepe nemcsak megújul, de meg is változik, hiszen alkalmazkodniuk kell a társadalmi változásokhoz. Azok a könyvtárak, amelyek nem tudnak lépést tartani a legjobbakkal, ha meg nem is szűnnek, de szerepük egy régiség-gyűjteményére korlátozódik. A fejlődést választó könyvtárak előtt több alternatíva is kínálkozik; ezeket egyrészt az információ fizikai, másrészt intellektuális jellemzői alapján lehet áttekinteni. Az információ gyűjtésének technikai kérdései közé nemcsak a dokumentumok gyarapítása és megőrzése tartozik, hanem azok fizikai leírása is. A nemzetközi bibliográfiai leírási szabványok egységesítési törekvései ellenére az egyes könyvtárak különböző stratégiát követnek. A Library of Congress például költségbecslés alapján különböző feldolgozási szinteket enged meg, és a katalogizáló dönti el, melyik szintet választja. A British Library - majd példáját követve számos könyvtár - a régi állományok feldolgozása során egyértelműen a "short-titles cataloguing" (rövidített leírás) módszerét alkalmazza. Mindkét stratégia visszalépés ahhoz a részletező feldolgozáshoz képest, amelyre nem is oly régen még áhítoztunk.

A nagy kooperatív adatbázisok, de különösen az osztott katalogizálási rendszerek már átgondoltabb stratégiára épülnek; ezekben az intellektuális szempontoknak prioritása van a gazdaságiakkal szemben. Különösen igaz ez a legnagyobb információértéket hordozó tudományos szemlék analitikus feldolgozásában. A legnehezebb helyzetben a nemzeti könyvtárak vannak, amelyek funkciójukból adódóan kötelesek a teljes nemzeti impresszum-anyagot gyűjteni - legtöbbször a tartalmi feltárás rovására. Az írott dokumentumanyag mennyiségi kezelése is komoly nehézséget jelent számukra, még akkor is, ha más hordozóra, például mikrofilmre másolják át a dokumentumokat, gyakran őrizniük kell emellett az eredeti példányokat is. Mivel az iparilag előállított papírok - különösen az újságpapírok - minősége az utóbbi 100 év alatt gyakorlatilag nem javult, az eredeti példányok megőrzése majdnem katasztrofális helyzetet teremt. E gyenge alapanyagú dokumentumokat mindenképpen át kell másolni időállóbb hordozóra - elsősorban filmre, de már ígéretes kísérletek folynak az optikai lemezekkel is.

A mai információözön nyomása alatt drámai kérdés a szelekció és a selejtezés ügye. Mely dokumentumok, milyen területek részesüljenek előnyben a többiek rová-

sára? Az is látható, hogy az egyszerű fizikai adatok leírása nem elegendő, az információkeresés ezek alapján nem elég hatékony. Mégis, ami a könyvtárakat illeti, inkább azoknak van igazuk, amelyek magukra vállalják a "mindent-gyűjtés" terhét. Annak érdekében, hogy a könyvtár ne legyen végzettszerűen kiszolgáltatott a dokumentumtermésnek, hanem inkább egy élő láncszem legyen az ismeretek özönében, folytatnia kell tevékenysége felülvizsgálatát annak tükrében, miként tudja dokumentumvagyonra gyarapításának és feldolgozásának folyamatába a legújabb információközvetítő és -tároló eljárásokat integrálni.

A leíró katalogizálás mellett essék néhány szó az intellektuális szempontból lényegesebb osztályozási és indexelési eljárásokról is. Az osztályozási fogalmak alapján a keresés - még ha számítógéppel, azon belül Boole-algebrai operátorokkal történik is - nem problémamentes. Nyilvánvaló, hogy nem lehet az ismeretek bővülésével lépést tartva állandóan újra osztályozni a dokumentumokat. Így viszont előfordulhat, hogy soha nem találjuk meg a régi és a kevésbé régi műveket a korszerű fogalmi kategóriák alatt. A címben, az alcímben stb. lévő szavakra történő direkt keresésről gyakran hangzott vélemény, hogy túl nagy redundanciával, zajjal jár - bár végső soron a "zaj" még mindig jobb az osztályozó rendszer csendjénél...

Volt idő, amikor azt hittük, a tezauruszokkal maradéktalanul megoldjuk az indexelést és az információkeresést egyaránt. Aztán ahogy a tezauruszok egyre bonyolultabbak lettek, annál kevésbé bizonyultak hatékonyak a felhasználó szempontjából. Ma úgy látszik, a legjobb megoldás az lesz, ha a táblázatok, a rezümék, a szerzők által megadott indexelő kifejezések (tárgyszavak) a dokumentum leírásával együtt megjelennek a képernyőn, és a felhasználó ezek közül tudja kiválasztani a neki legmegfelelőbbeket. Ez tulajdonképpen csak a számítógép memória-kapacitásának függvénye, hiszen a mesterséges intelligenciában már ismeretesek azok a módszerek, amelyek igen hatékony eredményt nyújtanak. A dokumentumokat teljes terjedelmükben tároló optikai lemezek már ma is lehetővé teszik a "full text"-es (teljes szöveges) keresést; ennek a biztos eredményt hozó módszernek az elterjedése már ma is inkább csak gazdasági, mint tudományos vagy technikai kérdés. Ma még kissé utópisztikusnak tűnik, hogy ez a megoldás széles körben elterjedjen, pedig kevésbé valószínűtlen, mint egy tökéletes osztályozó rendszer kidolgozása.

A technológiai fejlettség mai fokán is széles körben terjed a CD-ROM, amelyen egész enciklopédiák anyagát is lehet tárolni. E 12 centiméter átmérőjű kis lézerlemezen annyi információ található, mint 250 000 A/4-es oldalon, vagy 1500 hajlékony mágneslemezen. Ahhoz képest, hogy ez az új információközvetítő eszköz alig néhány éve ismert, már minden nagyobb nemzeti könyvtár megjelenteti országának nemzeti bibliográfiáját CD-ROM-on. Bízást mondhatjuk, hogy a lézerlemez forradalmasította az információk cseréjét, és elősegíti mind a katalogizálási, mind az osztályozási munkákat az egyes könyvtárakban.